

LUNDS UNIVERSITET
Humaniora och teologi

Religionsfrihet som en mänsklig rättighet

**Svenska kyrkans syn på religionsfrihet i samband med kyrkans skiljande
från staten**

Cajsa Wasén
Kandidatuppsats i kyrkohistoria, 15 hp
Lunds Universitet VT 2010, TEO K01
Handledare: Anders Jarlert

Abstract

Syftet med denna uppsats är att undersöka Svenska kyrkans kyrkomötes syn på religionsfrihet i samband med den förnyade debatten kring förändrade relationer mellan kyrka och stat åren 1995-1999. Religionsfriheten är en central mänsklig rättighet och i debatten kring förändrade relationer mellan kyrka och stat har det anförts att full religionsfrihet först kan bli verklighet när kyrkan skiljts från staten. Med 1995 års beredning togs detta kliv och fem år senare rådde förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten. Fick då frågan om religionsfrihet en framträdande roll vid den förnyade debatten om kyrkan kontra staten i kyrkomötena åren 1995-1999? Formuleras religionsfrihet i Svenska kyrkans kyrkomöten under åren 1995-1999 som en mänsklig rättighet?

Resultatet av min studie visar att arbetet för mänskliga rättigheter är viktig för Svenska kyrkan, men att i samband med relationsförändringen mellan kyrka och stat hamnade debatten om religionsfrihetsfrågan i skymundan till förmån för tanken om folkkyrkan.

Keywords: Church of Sweden, freedom of religion, human rights, Folk Church

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	1
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	1
1.3 AVGRÄNSNING OCH MATERIAL.....	2
2. BAKGRUND	3
2.1 EN HISTORISK ÖVERSIKT ÖVER RELIGIONSFRIHET OCH DEBATTEN OM KYRKA-STAT I SVERIGE	3
2.1.1 År 1800-1951	3
2.1.2 År 1951-2000	5
2.2 RELIGIONSFRIHET – EN MÄNSKLIG RÄTTIGHET	7
2.2.1 Religionsfrihet i internationella konventioner	7
2.2.2 Religionsfrihet i nuvarande svensk lagstiftning.....	9
2.3 KYRKOMÖTET SOM INSTITUTION	10
3. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	11
3.1 DEN RELIGIÖST MOTIVERADE FOLKKYRKAN.....	11
3.2 EN KYRKA TILLGÄNGLIG FÖR ALLA – FOLKKYRKOBEGREPPET IDAG	12
4. METOD	14
4.1 TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	14
5. RESULTATREDOVISNING	16
5.1 1995 ÅRS KYRKOMÖTE	16
5.1.1 Allmänkyrklig debatt.....	16
5.1.2 Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan	17
5.1.3 Mänskliga rättigheter i 1995 års kyrkomöteshandlingar.....	18
5.2 1996 ÅRS KYRKOMÖTE	18
5.2.1 Allmänkyrklig debatt.....	18
5.2.2 Svenska kyrkan som öppen folkkyrka	19
5.2.3 Mänskliga rättigheter i 1996 års kyrkomöteshandlingar.....	20
5.3 1997 ÅRS KYRKOMÖTE	20
5.3.1 Allmänkyrklig debatt.....	20
5.3.2 Motion om religionsfrihetslagen.....	21
5.3.3 Mänskliga rättigheter i 1997 års kyrkomöteshandlingar.....	22
5.4 1998 ÅRS KYRKOMÖTE	22
5.4.1 Allmänkyrklig debatt.....	23
5.4.2 Mänskliga rättigheter i 1998 års kyrkomöteshandlingar.....	24
5.5 1999 ÅRS KYRKOMÖTE	24
5.1.1 Mänskliga rättigheter i 1999 års kyrkomöteshandlingar.....	25
6. SLUTSATS OCH DISKUSSION	26
6.1 EGEN REFLEKTION	27
LITTERATURFÖRTECKNING	29

1. Inledning

Tredje året på kandidatprogrammet i teologi valde jag att läsa en kurs som drastiskt förändrade inriktning för mig. Jag började läsa mänskliga rättigheter och fascinerades av dessa rättigheters dynamik, historik, tillämpning och legitimitet. Jag har fortsatt läsa mänskliga rättigheter parallellt med mina studier i teologi och när jag är klar med kandidatprogrammet kommer det att bli mänskliga rättigheter på heltid. Jag brukar skämtsamt säga att jag skall bli den teologiske människorättsvetaren. För allt jag har lärt mig under min universitetstid kan jag dra nytta av här. Teologi och religionsvetenskap är nära sammanlänkande med mänskliga rättigheter och jag kan ibland känna en djupare förståelse för de dissonanser som kan uppstå i fåran mellan religion och samhällsvetenskap.

I min kandidatuppsats väljer jag därför att skriva om ett ämne där jag kan sammanföra teologi och mänskliga rättigheter och här kommer religionsfriheten in. Religionsfrihet är något vi anser vara en självklar rättighet i vårt samhälle och kanske något vi inte funderar på dagligen. Men den har inte alltid varit självklar. För bara ungefär 60 år sedan erkändes rätten till valet att ställa sig utanför kyrkan.

Jag har valt att fokusera på Svenska kyrkans roll i religionsfrihetsfrågan i samband med kyrkans skiljande från staten. Varför jag valt just detta område att forska i vad gäller min kandidatuppsats är för att här hade jag en stor kunskapslucka. Jag visste inte särskilt mycket om debatten kyrka-stat i Sverige och jag visste heller inte särskilt mycket om hur Svenska kyrkan ser på religionsfriheten. Litteraturen erbjuder heller ingen lösning. Det finns spaltmetrar som beskriver religionsfrihetsprocessen i Sverige under historiens gång och även begreppet religionsfrihet. Men jag fann en spets som är tom.

Frågan om religionsfrihet är ett centralt ämne som förmodligen även i fortsättningen kommer att befinna sig i hetluften. Att ha kunskap om hur Svenska kyrkan har sett på denna rättighet hoppas jag kunna dra nytta av i mitt framtida yrkesliv.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka Svenska kyrkans kyrkomötes syn på religionsfrihet i samband med den förnyade debatten kring förändrade relationer mellan kyrka och stat åren 1995-1999.

Ända sedan år 1948 då Förenta Nationerna antog sin allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna har frågan om mänskliga rättigheter fått stor betydelse. Religionsfriheten är i sin tur

en central mänsklig rättighet och i debatten kring förändrade relationer mellan kyrka och stat har det anförts att full religionsfrihet först kan bli verklighet när kyrkan skiljts från staten. Med 1995 års beredning togs detta kliv och fem år senare rådde förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten. Fick då frågan om religionsfrihet en framträdande roll vid den förnyade debatten om kyrkan kontra staten i kyrkomötena åren 1995-1999? Formuleras religionsfrihet i Svenska kyrkans kyrkomöten under åren 1995-1999 som en mänsklig rättighet?

1.3 Avgränsning och material

Mitt material består av kyrkomöteshandlingar från åren 1995 till 1999. Anledningen till detta är att år 1995 fick kyrkomötet en skrivelse från regeringen som behandlade just frågan om förändrade relationer mellan kyrka och stat. Den 1 januari år 2000 trädde denna förändring i kraft och kyrkan skildes från staten. Det faller sig därför naturligt att titta på den debatt som rådde just åren däremellan.

Varför jag har valt att se till den debatt som Svenska kyrkans kyrkomöte har haft i frågan är dels för att kyrkomötet är Svenska kyrkans högsta beslutande organ samt dels för att det bland annat är här som denna fråga har drivits.

Uppsatsen syftar däremot inte till att undersöka Svenska kyrkans generella inställning till mänskliga rättigheter.

2. Bakgrund

2.1 En historisk översikt över religionsfrihet och debatten om kyrka-stat i Sverige

När historiska tillbakablickar skall göras blir det en fråga om urval. Var skall historien ta sin början? Avsikten med detta kapitel är dels att ge en bild av hur förhållandet mellan kyrkan och staten har sett ut från 1800-talet och framåt. Jag redogör även kort för hur tanken om religionsfrihet har sett ut historiskt genom denna period. Historiken delar jag i två delar. Den första delen behandlar 1800-tal fram till år 1951 då Sverige fick en ny religionslagstiftning. Denna form av uppdelning blir relevant att göra då de lagar som reglerade religionsfrihet instiftade under 1800-talet, kom att styra ända fram till år 1951. Andra delen är tänkt att beskriva de händelser som ledde fram till kyrkans separation från staten år 2000.

2.1.1 År 1800-1951

Under 1800-talet förändrades Sverige. Industrialiseringen som nådde hit vid denna tidpunkt innebar bland annat urbanisering som innebar att människor lämnade landsbygden och flyttade in till städerna. Med den nya tiden kom även en ökad politisk medvetenhet och arbetarrörelsen växte sig starkare.¹ Kyrkan var inte längre det självklara navet i samhällsgemenskapen och kunde i och med detta ifrågasättas. Kritik kom bland annat från väckelserörelserna, som ansåg att församlingar skulle bygga på den kristna tron. 1726-års konventikelplakat gällde fortfarande och innebar att det var förbjudet att ha samlingar utöver församlingens gudstjänst.² Utländska medborgares religionsutövning reglerades med toleransediktet från år 1781.

År 1860 kom det en ny förordning som medgav rätten att övergå till ett annat så kallat främmande trossamfund. Detta samfund skulle då vara kristet. Men med 1873 års dissenterlagstiftning kom ytterligare förändringar. Den svenske medborgare som hade en annan lära än den evangelisk-luthersk fick nu lov att bilda egna församlingar som i sin tur kunde få kungens godkännande. De som utnyttjade denna möjlighet var Metodistepiskopalkyrkan samt den romersk-katolska kyrkan. Men det var fortfarande ingen enkel process att gå ur Svenska kyrkan och det krävdes fortfarande att den person som önskade gå ur hade valt ett annat samfund att inträda i.³

Valet att stå utanför kyrkan fanns alltså ännu inte. Men denna fråga kom att drivas vidare av riksdagen. Och vid 1909 års riksdag togs även frågan upp om kyrkans skiljande från staten. Nu

---

¹ Bexell, 2003: 94

² Jarlert, 2001: 6

³ Bexell, 2003: 96

höjdes röster för att få denna fråga utredd. Svenska medborgare tillhörde per automatik antingen Svenska kyrkan eller annat samfund som staten godkände. Svenska missionsförbundets grundare P. P. Waldenström hade tidigare gått till attack mot statskyrkosystemet. År 1908 försökte han få kyrkomötet att gå med på en utredning om hur staten och kyrkan skulle kunna skiljas åt. Kyrkomötet sade ett unisont nej till Waldenströms förslag, men det fanns åsikter som gav uttryck för att detta skulle kunna bli sannolikt i framtiden.⁴

Svenska kyrkan kom än mer att stå inför en kris. Att förknippas med överhöghet och överklass gjorde det svårare att orientera sig i en samtid med andra, växande krafter. Ekström skriver att: ”Den etablerade kyrkan hade lyckats stöta frikyrkornas, nykterhetslogernas och fackföreningarnas medlemmar, medvetna jordbruksarbetare och småbönder, socialdemokrater och liberaler ifrån sig.”⁵ Den sekularisering som pågick i samhället påverkade således Svenska kyrkan.

Vid 1920-talets början fick debatten om kyrka-statfrågan ny näring. Detta berodde på att socialdemokraterna, som tidigare stått för åsikter som statskyrkans avskaffande samt att religionen hörde till det privata, nu hade ändrat åsikt.⁶ Istället kom nu fokus att läggas på frågan rörande religionsfriheten. Statskyrkan skulle avskaffas successivt.

År 1925 tillsattes en utredning rörande frågor kring religionsfrihet av den socialdemokratiska regeringen. Två år senare föreslog utredningen att folket fritt skulle kunna välja att gå ur Svenska kyrkan. Svaret på detta betänkande kom i form av den så kallade biskopsmotionen år 1929. Den kom att bli inflytelserik gällande vilken linje Svenska kyrkan skulle föra lång tid framöver. Det fanns här en positiv inställning till kyrkans relation med staten men även stort fokus på den relation kyrkan hade till folket. I folkkyrkan är evangeliet i fokus och eftersom evangeliet är öppet för och erbjuds alla, bör det finnas en rätt att gå ur kyrkan. Annars framstår det inte som ett erbjudande.⁷ Därmed var kyrkan positiv till rätten till fritt utträde. Den kritik som frikyrkorna hade emot Svenska kyrkan som statskyrka var av teologisk natur. Men de ansåg också att verklig religionsfrihet först kunde infrias då det inte längre skulle finnas någon statskyrka och valet skulle stå fritt att välja församling.⁸

År 1943 tillsattes en dissenterlagskommitté. Lagstiftningen gällande religionsfrihet var inte i takt med utvecklingen. Bland annat tillhörde de större frikyrkornas medlemmar fortfarande Svenska kyrkan. Det var viktigt att det krav som tidigare funnits gällande att tillhöra ett samfund godkänt av staten, skulle försvinna och rätten att inte tillhöra någon församling skulle finnas. År

---

⁴ Ekström, 2003: 26-28

⁵ Ekström, 2003: 32

⁶ Brohed, 2005: 35

⁷ Brohed, 2005: 37-39

⁸ Brohed, 2005: 115

1949 presenterade kommittén sitt förslag som innebar att alla skulle omfattas av fullständig mötes- samt föreningsfrihet. Uttryck som främmande trossamfund skulle istället ersättas med särskilt trossamfund.⁹ Den nya lagen reglerade även medlemskapet i Svenska kyrkan. Barn vars ena eller båda föräldrar tillhörde Svenska kyrkan vid barnets födelse, blev per automatik medlem. Regeringen föreslog dessutom att det skulle vara möjligt att gå ur Svenska kyrkan vid 12 års ålder med tillstånd från barnets vårdnadshavare.¹⁰ Den nya lagen trädde i kraft år 1951.

2.1.2 År 1951-2000

Statskyrkosystemet avskaffas; Svenska kyrkan får en tydlig självständighet i förhållande till staten genom att bli en egen juridisk person, Ur reformprocessen vid 1900-talets slut kommer Svenska kyrkan som en bevarad och förnyad folkkyrka med en självständig ställning i sin relation till svenska staten.¹¹

Kraven på ändrade relationer mellan staten och kyrkan växte sig nu starkare. Men det fanns samtidigt åsikter som försvarade den dåvarande relationen.¹²

År 1956 kom det ett antal motioner i riksdagen som behandlade frågan om statskyrkans existens och kyrkans samband med staten. I dessa togs bland annat upp att statskyrkan inte var förenlig med religionsfriheten samt att olika livsåskådningar borde ha samma status.¹³ Det behövdes en utredning i kyrka-statfrågan.

Konstitutionsutskottet samtyckte och år 1958 tillsattes en utredning om relationen mellan kyrkan och staten. Tio år senare levererades ett slutbetänkande som innehöll fyra olika lägen, från A till D. Dessa lägen skulle komma att figurera i den debatt som följde. Läge A stod för rådande relation mellan kyrka och stat, B och C för mellanlägen och D innebar en situation där Svenska kyrkan var helt fristående från staten.¹⁴

År 1968 tillsattes ytterligare en beredning med Alva Myrdal som ordförande. Regeringen hade även beslutat att det var läge A och C som skulle utredas och denna berednings slutbetänkande presenterades år 1972. Fokus här låg bland annat på rätten att utöva sin religion, så kallad positiv religionsfrihet. Att ett samfund hade en särställning gentemot staten ansågs av beredningen strida mot tanken om religionsfrihet.¹⁵

Det blev en livlig debatt under denna tid och stark oenighet rådde i frågan. Regeringen bestämde då att frågan skulle läggas på is och det skulle således inte bli någon proposition av

---

⁹ Brohed, 2005: 255

¹⁰ Ekström, 2003: 71

¹¹ Persenius, 1996: 19

¹² Ekström, 2003: 77

¹³ Ekström, 2003: 92-93

¹⁴ Ekström, 2003: 93-97

¹⁵ Ekström, 2003: 108

förslagen från beredningen.¹⁶ Därefter gick frågan något i stå. Det tillsattes en arbetsgrupp inom kyrkan som arbetade med de förändringar som ansågs behövliga. Sedermera kom det att inledas ett samarbete med regeringen. Detta samarbete och resultatet av diskussionerna mynnade ut i ett betänkande som lades fram år 1978. I det togs bland annat medlemskapet i Svenska kyrkan upp. Den folkpartistiska regeringen som kom till makten år 1978 författade en skrivelse till 1979 års kyrkomöte. Regeringen menade att det var viktigt med hänsyn till religionsfriheten att staten och kyrkan fick en ny relation. Inget samfund skulle heller ha särställning, utan alla skulle behandlas lika. Detta förslag stötte dock på motstånd vid kyrkomötet och blev utan bifall.¹⁷

1982 ändrades ordningen för kyrkomötet och det blev mer demokratiserat. Dessa förändringar medförde bland annat att politiker engagerade sig mer i kyrkomötet än tidigare.

Mot slutet av 1980-talet talades det inte längre om en slags skilsmässa mellan kyrka och stat, utan istället om förändrade relationer mellan dessa.¹⁸ Ett slutbetänkande kom år 1992 och behandlade Svenska kyrkans ekonomi och rätt. Kyrkoberedningen tillsattes och kom med sitt resultat 1994. Detta gav regeringen en grund att arbeta vidare med och det var enbart Centerpartiet som motsatte sig att staten och kyrkan skulle gå skilda vägar. 1995 överlämnades till kyrkomötet en skrivelse från regeringen om de förändrade relationerna mellan Svenska kyrkan och staten. Viktigt var dock att Svenska kyrkan skulle fortsätta att vara en folkkyrka och att detta kunde regleras i en särskild lag.

År 1998 tog riksdagen beslut om att godta de lagförslag som regeringen lagt fram samt om de ändringar i grundlagen som behövdes (se kapitel 2.2.2). Slutligen förändrades då relationen mellan staten och Svenska kyrkan den 1 januari år 2000.¹⁹

---

¹⁶ Ekström, 2003: 116-117

¹⁷ Ekström, 2003: 122, 132

¹⁸ Brohed, 2005: 277-278

¹⁹ Brohed, 2005: 277-279

2.2 Religionsfrihet – en mänsklig rättighet

Avsikten med detta kapitel är att ge en allmän samt grundläggande bild av begreppet religionsfrihet. Jag kommer även att visa på religionsfrihetens skydd i internationella konventioner samt i svensk lag.

2.2.1 Religionsfrihet i internationella konventioner

Internationell rätt består av två system; traktaträtt och sedvanerätt. När stater förhandlar i frågor och så småningom lägger fram en överenskommelse (exempelvis en konvention) som signeras, är det fråga om traktaträtt. Traktat kan ingås mellan två eller flera parter och är en form av kontrakt. Men när praxis växer fram genom tid och på grund av att stater handlar på ett visst sätt, är det istället en fråga om sedvanerätt. Bindande lag kan alltså utvecklas på grund av staters agerande. Ibland kan traktat och sedvana komma i konflikt, men när dessa är samstämmiga finns ett starkt skydd.²⁰

Religionsfrihet är belagd både i traktaträtten via konventioner och även i sedvanerätt. Denna rättighet finns behandlad i flertalet internationella konventioner rörande de mänskliga rättigheterna.

Grunden till religionsfrihet läggs i Förenta nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna som antogs av FN år 1948. I förklaringens artonde artikel slås det fast att:

Envar har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innebär frihet att byta religion eller tro och att ensam eller i gemenskap med andra offentligt eller enskilt utöva sin religion eller tro genom undervisning, andaktsövningar, gudstjänst och iakttagande av religiösa sedvänjor (artikel 18)

Denna internationella överenskommelse som bland annat behandlar religionsfrihet har fått stor politisk samt moralisk betydelse.

Förutom FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna har Sverige även signerat samt ratificerat den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter som antogs år 1966. Sverige ratificerade denna konvention år 1971. När ett land har ratificerat en konvention är undertecknande stat skyldig att följa denna.

Även denna konvention tar upp religionsfrihet i dess artonde artikel. Artikelns första paragraf påminner FN:s allmänna förklaring om religionsfrihet men ytterligare paragrafer följer som utvidgar begreppet. Denna konvention avser och tar fasta på rätten till att tro. Rätten att tänka kan inte regleras men däremot kan själva religionsutövningen i vissa fall begränsas.²¹

---

²⁰ Dixon, 2007: 26-30

²¹ Gunner, 2005: 195

2. Ingen må utsättas för tvång, som kan inskränka hans frihet att bekänna sig till eller antaga en religion eller tro efter eget val.
3. Envars frihet att utöva sin religion eller tro må endast underkastas sådana inskränkningar, som är angivna i lag och som är nödvändiga för att skydda den allmänna säkerheten, ordningen, hälsovården eller sedligheten eller andra personers grundläggande fri- och rättigheter.
4. Konventionsstaterna förpliktar sig att respektera föräldrars och, i förekommande fall, förmyndares frihet att tillförsäkra sina barn den religiösa och moraliska uppfostran, som står i överensstämmelse med deras egen övertygelse. (artikel 18)

Religionsfrihet tas även bland annat upp i Barnkonventionen samt i FN:s konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering.²²

För Europa behandlar den Europeiska konventionen från år 1950, angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, även religionsfrihet. Denna konvention ratificerade Sverige år 1952. Efter att Sverige blev medlem i Europeiska unionen upptogs denna konvention som svensk lag.²³ Hela konventionen är inkorporerad i svensk lagstiftning och står att finna i Regeringsformen och därmed har denna konvention en stark ställning i Sverige. Innehållet i konventionens nionde artikel stämmer väl överens med ovanstående konventionstexter.

1. Var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet; denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra, offentligt eller enskilt, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer.
2. Friheten att utöva sin religion eller tro får endast underkastas sådana inskränkningar som är föreskrivna i lag och som i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till den allmänna säkerheten eller till skydd för allmän ordning, hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter. (Artikel 9)

Vi kan i ovanstående konventioner notera att inga definitioner av religion presenteras. Detta kan både ses som något positivt respektive negativt. En fördel med att avstå från detta kan bland annat vara att grupper inte kan utestängas på grund av begränsade definitioner. En nackdel kan å andra sidan vara att grupper utesluts från religionsfriheten just på grund av att en tydlig definition saknas. Gunner menar att religionsfriheten riskerar att begränsas på grund av att: ”Ytterst blir den enhet som godkänner en religion också den som därmed definierar vad religion innebär”.²⁴

Ett sätt att skydda sig emot en snäv definition är bruket av flera begrepp. Vi kan exempelvis se i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna som är citerad ovan, att även begrepp som tankefrihet och samvetsfrihet nämns i samma mening som religionsfrihet. På detta sätt associeras religionsfrihet till andra begrepp som kan ses som separata men som även är nära religionsfrihetsbegreppet som exempelvis tankefrihet. Vidare innefattar religionsfriheten även rätt

---

²² Gunner, 2005: 199

²³ Gunner, 2005: 191

²⁴ Gunner, 2005: 207

till att ha en religion (positiv religionsfrihet) samt frihet från att ha en religion (negativ religionsfrihet).²⁵

2.2.2 Religionsfrihet i nuvarande svensk lagstiftning

Med kyrkans skiljande från staten år 2000 togs två nya lagar i bruk som ersatte 1951 års religionslagstiftning. Lagen om Svenska kyrkan (1998: 1591) reglerar Svenska kyrkans villkor. Här står bland annat att: ”1 § Svenska kyrkan är ett evangelisk-lutherskt trossamfund som framträder som församlingar och stift. Svenska kyrkan har också nationella organ. 2 § Svenska kyrkan är en öppen folkkyrka, som i samverkan mellan en demokratisk organisation och kyrkans ämbete bedriver en rikstäckande verksamhet.”

För andra samfund finns lagen om trossamfund (1998: 1593) och i denna lag introduceras just begreppet trossamfund. I lagen beskrivs även hur religionsfriheten regleras: ”Bestämmelser om religionsfrihet finns i regeringsformen och den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna” (1 kap 1 §). Religionsfriheten regleras också i Regeringsformens andra kapitel: “Varje medborgare är gentemot det allmänna tillförsäkrad... 6. Religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion.” (2 kap 1 § 6 p.)

---

²⁵ Gunner, 2005: 207-208

2.3 Kyrkomötet som institution

Som tidigare nämnt i avsnitt 2.2 så reglerar lagen om Svenska kyrkan (1998: 1591) kyrkans villkor. Men för att beskriva hur kyrkomötet fungerade som institution de år jag behandlar i min uppsats, tar jag min utgångspunkt i 1992 års kyrkolag (1992:300). Denna författning upphävdes i och med 1998 års beslut (1998:1592) och sedan har organisationen ändrats.

Kyrkomötet består av 251 ledamöter. Biskopar är skyldiga att närvara vid Kyrkomötets överläggningar där de har yttrande- och även förslagsrätt, men de får bara delta i besluten om de är ledamöter av kyrkomötet. (29 kap 1 & 2 §)

Kyrkomötet består av tio utskott men vid behov kan Kyrkomötet förordna fler temporära utskott. Dessa utskott är följande:

Särskilda beredningsutskottet – Prövar om ett förslag tangerar Svenska kyrkans lära.

Första kyrkolagsutskottet

Andra kyrkolagsutskottet

Gudstjänstutskottet

Församlingsutskottet

Utbildningsutskottet

Ekumenikutskottet

Organisationsutskottet

Ekonomiutskottet

Kulturutskottet

Förutom dessa utskott finns det även en läronämnd som yttrar sig över de förslag som berör Svenska kyrkans lära, böcker, sakrament med mera.

Sedan fanns även det så kallade Ombudsmötet. De kyrkliga frågor som inte regleras i lag, behandlades av Ombudsmötet och ledamöterna var då desamma som satt i Kyrkomötet²⁶

---

²⁶ http://www.svenskakyrkan.se/km_om_95/kyrkomot.htm Senast besökt 2009-08-02 kl. 20.05

3. Teoretiska utgångspunkter

Som tidigare nämnts i historiken över religionsfriheten och debatten om kyrka-stat i Sverige, har folkkyrkotanken varit en central del inom Svenska kyrkan. I detta kapitel fördjupar jag mig i begreppet. Jag hade kunnat ta utgångspunkt i litteratur om religionsfriheten som sådan eller varför inte i om hur kyrkan ser på de mänskliga rättigheterna, det vill säga en mer teologisk aspekt. Men eftersom jag skall tolka ett visst händelseförlopp och söka förklaringar till hur och varför det ser ut så som det gör, tror jag att folkkyrkobegreppet kan vara mest behjälpligt och förhoppningsvis kan det ge extra dimension till hur kyrkan är samt vill vara. Folkkyrkobegreppet i samband med idén om religionsfrihet är dessutom en spännande och intressant kombination.

3.1 Den religiöst motiverade folkkyrkan

Vad innebär då egentligen begreppet folkkyrka? Om vi enbart ser till ordet är det sammansatt i två led; folk och kyrka. Var för sig kanske de inte väcker någon större fundering gällande terminologi, men vad händer när de sammanförs?

Själva begreppet folkkyrka växte fram under romantikens efterdyningar under tidigt 1800-tal. Sedermera blev folkkyrkotanken aktuell efter påverkan från grannlandet Danmark och under 1880-1890-talet användes denna term ofta.²⁷

År 1929 aktualiserades frågan om folkkyrkan i och med den såkallade biskopsmotionen. Denna motion behandlades på 1929 års kyrkomöte men de föreslagna reformerna uteblev.

En av initiativtagarna till denna motion var biskop Einar Billing och för honom var tanken om den religiöst motiverade folkkyrkan av stor vikt. Den stora underliggande frågan var hur kyrkan skulle kunna agera i mötet med det moderna, demokratiska samhället.²⁸

Antingen kan folkkyrkobegreppets kvantitativa ansats betonas och då med fokus på att folkkyrkan bör omfatta så många människor som möjligt. Om fokus istället läggs på ordet kyrka framhålls det att folkkyrkan är en kristen kyrka och då kommer evangeliet in i bilden.²⁹ Folkkyrkan motiverades religiöst med evangeliet som förankring. Initiativtagarna lade stor vikt vid evangeliet och menade att inför evangeliet måste alla andra synpunkter ge med sig. Det i kyrkans organisation som står i strid mot evangeliet måste tas bort. Den evangeliskt motiverade folkkyrkan innebar också möjligheten till syndernas förlåtelse till Sveriges samlade folk.³⁰ Billing

---

²⁷ Thidevall, 2000: 79

²⁸ Thidevall, 2000: 30

²⁹ Thidevall, 2000: 131

³⁰ Thidevall, 2000: 129, 131

ansåg att folkkyrkans ursprung fanns att finna i det tillfälle då den första gång ett litet barn blev döpt i en kristen familj.³¹

Kravet på fritt utträde var av största vikt för Billing. Inte främst för att det var en fråga gällande de mänskliga rättigheterna utan för att evangeliet är en öppen inbjudan för alla. En sådan inbjudan kan följaktligen också någon välja att tacka nej till. Det kanske resulterar i en kvantitativ förlust för kyrkan men är evangeliet ett fritt erbjudande så måste utträdesrätten ur kyrkan finnas som ett alternativ.³²

Som tidigare nämnts uteblev de föreslagna reformerna. Thidevall skriver att: ”Folkkyrkan hade betonats mer än myndighetskyrkan, vilket hade ökat möjligheten till verksam folklig mobilisering.”³³ Den politiska viljan att skriva under på dessa reformer lyste med sin frånvaro och för att programmet skulle gå igenom hade detta behövts. Det fanns också en önskan och en vilja om att bevara rådande traditionella strukturer. Om förslaget hade gått igenom hade förmodligen den fria utträdesrätten kommit långt tidigare, konkluderar Thidevall.³⁴

3.2 En kyrka tillgänglig för alla – Folkkyrkobegreppet idag

”Till identiteten hör den öppna folkkyrkan. Organisatoriskt innebär detta att dörren står öppen för var och en.”³⁵ skriver Ahrén och Ekström i deras bok *Kyrka i ett pluralistiskt sambälle*. De tar bland annat upp vikten av den faktiska öppenheten. Om tanken med en kyrka tillgänglig för alla skall bli en realitet måste detta gälla även i praktiken. Ekström menar även i sin bok *Makten över kyrkan* att folkkyrkan inte kan ersätta statskyrkan. Avgörande för folkkyrkodefinitionen är organisationen, arbetsformen samt teologisk inställning.³⁶

Öppenheten är grundlagd i kyrkans budskap säger H B Hammar i sin artikel i skriften *Religionsfrihet och folkkyrka*.³⁷ Hammar pekar på att det inte är främmande för människor att fortfarande vara med i Svenska kyrkan fastän de själva inte känner sig hemma i kyrkan. Detta är i sin tur en resurs för kyrkan. Det finns även en samstämmighet mellan folket och kyrkan. Vad som är folkets historia är likaledes kyrkans och så vidare.³⁸ Öppenhet, en rikstäckande verksamhet samt demokrati är således tre kriterier som är nödvändiga för Svenska kyrkan att för att hennes särprägel i relation till den svenska befolkningen skall bestå.³⁹

---

³¹ Thidevall, 2000: 158

³² Thidevall, 2000: 114, 133

³³ Thidevall, 2000: 290

³⁴ Thidevall, 2000: 290-293

³⁵ Ahrén & Ekström, 1995: 73

³⁶ Ekström, 2003: 13

³⁷ Hammar, 1992: 72

³⁸ Hammar, 1992: 76

³⁹ Hammar, 1992: 71

Carl Axel Aurelius som undersöker folkkyrkan i den moderna staden pekar på att kyrkan måste förhålla sig till ökad pluralism och mångfald i samhället och att människor är mobila på ett annat sätt än förr. Begreppet folkkyrka kan idag ha flertalet olika betydelser som exempelvis en församling som firar gudstjänst, folkens församling eller en solidarisk församling.⁴⁰

Upmark beskriver i sitt bidrag i *Folkkyrkan lever!* (Folkkyrkestudiens slutrapport, utgiven år 1998) en situation som Svenska kyrkan idag får tampas med. Hon skriver att: ”Mitt huvudproblem är att både känna sig som ett med Svenska kyrkan och att känna sig som inte riktigt fullvärdig.”⁴¹ Denna situation måste kyrkan kunna hantera. Om Svenska kyrkan i praktiken skall vara en kyrka för folket måste större delen av just Sveriges folk känna en gemenskap med kyrkan.⁴²

I boken *Religiös förändring i norra Europa* bygger författarna Bäckström, Beckman och Petterson vidare på studien *Från statskyrka till fri folkkyrka*, ett projekt finansierat av det Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (senare Vetenskapsrådet). Detta projekt har fokuserat på den nya kyrkliga situation som uppkom i och med relationsförändringen mellan kyrkan och staten år 2000. Författarna tar bland annat upp sekulariseringsprocessen och att religionen gått från en offentlig till privat sfär.⁴³ De för en teoretisk diskussion om religiösa institutioners funktioner i ett senmodernt och globalt samhälle och de diskuterar även den svårfattliga situation som Sverige har.⁴⁴ De konstaterar bland annat i sin studie att begreppet folkkyrka fungerar som ett slags ledord för kyrkans självförståelse även med kyrkans nya, mer självständiga roll i samhället.⁴⁵ Kyrkan har gradvis fått en friare roll som medverkande genom den separationsförändring som skett mellan kyrkan och staten.⁴⁶ De skriver också att: ”Kyrkan har också på ett tydligare sätt blivit en självständig aktör i frågor om solidaritet och människovärde.”⁴⁷

---

⁴⁰ Aurelius, 1997: 12, 17

⁴¹ Upmark, 1998: 12

⁴² Upmark, 1998: 11

⁴³ Bäckström, Beckman & Petterson, 2004: 10

⁴⁴ Bäckström, Beckman & Petterson, 2004: 19, 154

⁴⁵ Bäckström, Beckman & Petterson, 2004: 41

⁴⁶ Bäckström, Beckman & Petterson, 2004: 154

⁴⁷ Bäckström, Beckman & Petterson, 2004: 163

4. Metod

Den metod jag har valt att använda mig av i min undersökning är kvalitativ textanalys. Valet av metod har skett i anslutning till aktuell frågeställning i mitt syfte. Då mitt syfte är att undersöka Svenska kyrkans kyrkomötes syn på religionsfrihet i samband med den förnyade debatten kring förändrade relationer mellan stat och kyrka, bör jag välja den metod som kan ge ett så tillförlitligt resultat som möjligt.

Jag anser att kvalitativ textanalys är bäst lämpad för denna uppgift då jag vill dels kunna se vad som faktiskt sägs i mitt undersökningsmaterial samt vad som utelämnas. Med min frågeställning letar jag efter viss terminologi och jag vill även se i vilken kontext denna terminologi förekommer.

”En kvalitativ textanalys är något mer än en sammanfattning av den aktuella texten. (...) Det är du som berättar en historia med hjälp av texten, det är inte texten som berättar en historia för dig.”⁴⁸

Vid analys av material är det viktigt att vara medveten om en risk som finns med att ha ett öppet förhållningssätt till sitt analysmaterial. Undersökningen kan då bli för beroende av vad som finns i det valda materialet. Att då överväga möjliga andra svar kan resultera i att det blir lättare att se vad som inte återfinns i underlaget för analysen.⁴⁹

4.1 Tillvägagångssätt

Vid bearbetning av materialet har jag gått igenom varje års kyrkomötesprotokoll för sig. Jag har först läst igenom hela protokollet för att få en överblick över vad debatterna har handlat om och sett efter genomgående teman. Efter detta har jag koncentrerat mig på varje års allmänkyrkliga debatt och där valt ut de delar som har varit intressanta för min undersökning. Vidare har jag läst motioner och övriga kyrkomöteshandlingar utefter debatt om dessa vid kyrkomötena. De som har tagit upp ämnen och frågor med relevans för uppsatsens syfte har jag slutligen redogjort för i resultatredovisningen.

Jag har inte inriktat mig på frågor och diskussioner gällande den rent organisatoriska förändringen och detaljer angående detta utan har istället inriktat mig på hur det allmänna resonemanget har varit i frågan. Jag har funnit att ju närmare relationsförändringen kyrkomötet har ägt rum desto mer tid har ägnats åt organisatoriska frågor.

Vid bearbetning av valda protokoll har jag kontinuerligt även fått göra avgränsningar som klargörs vid resultatredovisningen.

---

⁴⁸ Esaiasson, m.fl. 2004: 239

⁴⁹ Esaiasson, m.fl. 2004: 241

Jag har specifikt sett till begrepp som mänskliga rättigheter och religionsfrihet i debatten kring kyrka-statfrågan. Protokollen under dessa år är inbundna och jag har för säkerhets skull även gjort en kompletterande sökning på dessa begrepp bland kyrkomöteshandlingarna på internet⁵⁰ för att se om jag eventuellt har missat någonting. Denna sökning blev till sist såpass intressant att jag valde att göra ett eget delkapitel i resultatredovisningen som redovisade detta och denna sökning kunde således tjäna som en förklarande faktor vid min slutdiskussion (se vidare kapitel 6.)

---

⁵⁰ http://www.svenskakyrkan.se/km_sok/index.asp

5. Resultatredovisning

I detta kapitel kommer resultatet av min undersökning att redovisas. Varje års kyrkomötesprotokoll har fått ett eget avsnitt som i sin tur har ytterligare underrubriker. ”Allmänkyrklig debatt” och ”Mänskliga rättigheter i årets kyrkomöteshandlingar” är återkommande rubriker medan övriga titlar är satta med syftet att redogöra för diskussionens innehåll. Slutligen kommer jag i min analys som följer i nästa kapitel försöka knyta ihop och besvara min frågeställning.

Jag har inte satt ut talarnas namn i den löpande texten utan dessa har istället skrivits ut i hänvisningen till noten, dock med vissa undantagsfall. Detta är medvetet gjort för att fokus skall vara på den allmänna diskussionen istället för enskilda debattörers tal och ageranden.

5.1 1995 års kyrkomöte

1995 års kyrkomötesprotokoll domineras av debatten kring förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten. Jag kommer här att redogöra för dels den allmänkyrkliga debatten på kyrkomötet, dels den debatt som behandlade andra kyrkolagsutskottets betänkande angående ändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten. Vad gäller den allmänkyrkliga debatten har jag enbart sett till den del som behandlade frågan om ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan.

5.1.1 Allmänkyrklig debatt

Frågan om hur relationen mellan folket och kyrkan i framtiden ska se ut, var en central frågeställning i den allmänkyrkliga debatten. Vad en sådan relationsförändring skulle komma att innebära diskuterades och det fanns en stark oro för ett eventuellt framtida medlemsras.

Oavsett vilken ståndpunkt som ledamöterna intar, bär de på en gemensam oro för och önskan om att fädernas och mödrarnas kyrka skall förbli barnens och barnbarnens.⁵¹

Frågan om beskattningsrätten diskuterades även kontinuerligt. En annan fråga som togs upp gällde Svenska kyrkans politiska profil. En av de medverkande i debatten menade att det fanns en risk för att kyrkan drar sig undan samhällsdebatten. Många människor vill veta hur kyrkan ställer sig i olika politiska frågor och därmed bör kyrkan se till vilken profil den intar angående politiska frågeställningar.⁵²

---

⁵¹ Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Hans-Olof Hansson: 77

⁵² Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Carl-Henric Grenholm: 230

Flera uttryckte positiva synpunkter inför en möjlig relationsförändring mellan kyrka och stat. En av dessa formulerade sig som följande:

Alla trossamfund är lika värda ur statsmakternas synpunkt, eller borde vara det.
(...) Vad hon eller han tror ska staten inte lägga sig i. Staten ska stå för att förutsättningarna för trossamfundet är goda, men inte mer.⁵³

5.1.2 Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan

Andra kyrkolagsutskottets betänkande (1995:1) *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan* behandlar regeringens skrivelse (RegSkr 1995:1). Frågor som präglade kyrkomötets debatt angående detta betänkande behandlade bland annat organisatoriska frågor om exempelvis Svenska kyrkans framtida organisation samt beskattningsrätten.

Flera av dem som ställde sig positiva till regeringens förslag anspelade på religionsfriheten i sina anföranden. Ett anförande lyder som följande:

Det finns enligt min mening tre starka skäl som talar för huvudprinciperna i regeringens skrivelse. Det första är religionsfriheten. I ett alltmer pluralistiskt samhälle är det inte rimligt att ett trossamfund utgör en del av statsapparaten. Religionsfrihet innebär att alla ska ha möjlighet att utöva sin religion och att ingen ska tvingas tillhöra något bestämt samfund, men i ett pluralistiskt samhälle hör det också till religionsfriheten att staten ska vara neutral i religiösa frågor.⁵⁴

Debattörerna återkom även till frågan om vikten av att befästa Svenska kyrkan som en öppen folkkyrka. Här visades stor enighet bland debattörerna i denna fråga. En av de medverkande i debatten gav uttryck för tanken om att kyrkan till sin natur skall vara en öppen kyrka för folket eftersom detta är en central tanke i den kristna tron.⁵⁵ Många debattörer lade stor vikt vid frågan om Svenska kyrkans framtida fortsatta identitet som en öppen folkkyrka. Många gav uttryck för en oro för vad som händer med tanken om en kyrka för alla om de ekonomiska förutsättningarna försämras. Att pengar är en premis för en öppnare kyrka lät flertalet förstå. Om förändringen i sin tur kommer att innebära en minskad demokratisering inom kyrkan, är detta ytterligare ett orosmoment inför framtiden menade de flesta medverkande i debatten.

Parallellt löper en diskussion om kyrkans roll i samhället, vilket är ett kontinuerligt återkommande ämne i debatten kring förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten. En debattör pekar på att kyrkan behöver bestämma sig för vilken roll den vill ha i det nya samhället då: ”Inskränkningar av religionsfriheten till egen fördel skapar knappast tilltro i ett mångkulturellt samhälle, utan ger bismak av tidigare samhällsmönstrets myndighetsutövning.”⁵⁶

Att Svenska kyrkan blir ett rättsobjekt i och med den nya beteckningen trossamfund ställer sig vissa positiva till. En talare vände på resonemanget och framförde synpunkten att det är positivt

⁵³ Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Urban Gibson: 93

⁵⁴ Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Carl- Henric Grenholm: 230

⁵⁵ Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Torgny Larsson: 188

⁵⁶ Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Anders Åkerlund: 208

att andra kyrkor än Svenska kyrkan, får kallas trossamfund, istället för föreningar och stiftelser som tidigare.⁵⁷

Vissa ställer sig fortfarande negativa samt frågande inför förändrade relationer mellan Svenska kyrkan och staten. En motion är framlagd i ärendet där motionären anser att eftersom församlingarna inte önskar denna förändring så borde den heller inte genomföras då de är den viktigaste enheten i Svenska kyrkans organisation. Församlingarna borde då rimligtvis få bestämma i denna fråga, tycker motionären. Full religionsfrihet råder dessutom och då står det var och en fritt att välja efter eget tycke.⁵⁸

5.1.3 Mänskliga rättigheter i 1995 års kyrkomöteshandlingar

Vad gäller frågan om mänskliga rättigheter i övrigt i årets kyrkomöte ger sökresultat oss bland annat Församlingsutskottets betänkande (1995:507) om religionsundervisning i skolan och frågan om befrielse från religionsundervisningen. Ekumenikutskottet har gett sitt betänkande (1995:503) angående en motion gällande en eventuell protest mot barnarbete.

I Svenska kyrkans centralskrivelse till kyrkomötet (1995:2) står det bland annat om Svenska kyrkans mission och dess arbete. Mänskliga rättigheter har där varit i fokus under 1994 då arbetet med de mänskliga rättigheterna har fördjupats.

5.2 1996 års kyrkomöte

1996 års kyrkomöte präglas av 1995 års beslut och diskussioner. Det jag ämnar behandla i denna del är dels utdrag ur 1996 års allmänkyrkliga debatt på kyrkomötet samt Församlingsutskottets betänkande (1996:1) Svenska kyrkan som öppen folkkyrka samt den debatt i kyrkomötet som följde detta betänkande.

5.2.1 Allmänkyrklig debatt

En central fråga som i 1996 års allmänkyrkliga debatt var frågan om hur Svenska kyrkan skall gå den moderna människan till mötes. En öppen folkkyrka skall stå öppen för alla men hur kan Svenska kyrkan nå ut till alla grupper? Särskilt med fokus på ungdomar och marginaliserade grupper som exempelvis utsatta människor? Då samhället förändras medför detta även en förändring gällande kyrkans roll och det är viktigt att kyrkan speglar den tid som vi lever i nu.

---

⁵⁷ Kyrkomötet 1995, protokoll 28/8, anförande av Tor Frylmark: 206

⁵⁸ Motion till kyrkomötet 1995:6 av Börje Finnstedt

Men livet utanför kyrkan då? De icke frälsta själarna, de som står utanför och vill komma in, de som bör få komma in, de som aktivt bör välkomnas av kyrkan för att erbjudas något annat än materialismens filosofi och otrygghetens disharmoni och tomhetens ideologi. (...) Är inte Svenska kyrkans självklara mål att ständigt nå fler människor och inte förnöjt acceptera färre?⁵⁹

Oron för eventuella kommande ekonomiska förändringar till kyrkans nackdel, är även detta år påtaglig. I ett anförande påpekas det att det är viktigt med andra drivkrafter än de rent ekonomiska. Kyrkans främsta mål är inte att få kassan att gå ihop.⁶⁰

5.2.2 Svenska kyrkan som öppen folkkyrka

Birger Palo lyfter i sin motion (1996:11) om Svenska kyrkans strategi för framtida ställning som en öppen folkkyrka fram frågan om hur Svenska kyrkan kan behålla de medlemmar som verkar exempelvis i olika inomkyrkliga väckelserörelser och samtidigt bibehålla deras identitet. Palo säger vidare att det först och främst är Svenska kyrkan som förlorar på att gå miste om dessa medlemmar. Svenska kyrkan riskerar dessutom i förlängningen att utarmas.

Församlingsutskottet har behandlat denna motion i sitt betänkande (1996:1). Utskottet anser att motionen är angelägen då det är viktigt med ständigt förnyade samtal. Utskottet skriver bland annat att:

Ett sådant samtal måste präglas av öppenhet och ödmjukhet inför de olika tolkningstraditioners vilja att levandegöra begreppet enhet i mångfald samtidigt som denna öppenhet alltid måste utgå från ett samförstånd i de för den kyrkliga gemenskapen grundläggande frågorna.⁶¹

Utskottet föreslår vidare att kyrkomötet skall uppdra åt Centralstyrelsen att påbörja samtal av denna art.

Under den följande debatten i kyrkomötet påpekar en av debattörerna att ett återkommande samtal om dessa frågor som rör tolkning och tradition borde förekomma i en så kallad öppen folkkyrka: "Folkkyrkan inte är en sekt. Hon vilar på sin bekännelse, inte på de troendes tro."⁶² Det ska finnas ett högt tak hos folkkyrkan och ett samtal som kan anses meningsfullt bör framför allt kännetecknas av lyhördhet. En annan av debattörerna påpekar vikten av att ha redskap för denna sorts samtal och i samtalet måste hela kyrkan inkluderas. Eftersom kyrkan står inför nya utmaningar behövs enhet och mångfald i detta arbete.⁶³

---

⁵⁹ Kyrkomötet 1996, protokoll 27/8, anförande av Bengt-Olof Dike: 55-56

⁶⁰ Kyrkomötet 1996, protokoll 27/8, anförande av K G Hammar: 58

⁶¹ Församlingsutskottets betänkande 1996:1: 2

⁶² Kyrkomötet 1996, protokoll 28/8, anförande av Bengt Wadensjö: 144

⁶³ Kyrkomötet 1996, protokoll 28/8, anförande av Elisabeth Engberg: 146

5.2.3 Mänskliga rättigheter i 1996 års kyrkomöteshandlingar

I övrigt är det två ämnen som kommer upp vid en specifik sökning på mänskliga rättigheter i årets kyrkomötesprotokoll. Ett förslag till ombudsmötet (1996: 532) om bojkott mot Shell har sin upprinnelse i Nigeria, där företaget har stora intressen och stöder landets regim som inte respekterar de mänskliga rättigheterna. En annan motionär vill inte att Folke Bernadottes minne faller i glömska och önskar i sin motion till ombudsmötet (1996: 523) att en dag skall utses för hedrandet av hans minne och belysa kampen om människovärdet.

Kyrkomötet har även fått ta del utav Centralstyrelsens verksamhetsberättelse för år 1995. En del av Svenska Kyrkans Missions (SKM) verksamhet rör arbetet med de mänskliga rättigheterna samt demokrati. Här lyfts fram att arbetet med mission är förknippat med värvet för de mänskliga rättigheterna eftersom de hänger samman; ”Eftersom mission är kallelsen att lära ut det Jesus från Nasaret befallt och missionens första prioritering dessutom är de fattiga, har missionsuppdraget alltid varit förknippat med kamp för mänskliga rättigheter.”⁶⁴

5.3 1997 års kyrkomöte

Riktlinjerna inför den planerade relationsändringen mellan Svenska kyrkan och staten börjar nu ta form men ännu återstår det arbete. Svenska kyrkan får därmed handskas med frågor som rör både den organisatoriska strukturen samt en diskussion av mer filosofisk art rörande kyrkans framtid. I detta kapitel kommer jag att behandla dels 1997 års allmänkyrkliga debatt samt en motion gällande religionsfrihetslagstiftningen.

5.3.1 Allmänkyrklig debatt

Låt mig nu först betona att Svenska kyrkan är en öppen folkkyrka på det sättet att den inte definierar vilka som får tillhöra den, och vilka som inte har någon plats i den. (...) Det är endast den enskilda personen eller gruppen som avgör om han eller hon eller de vill fortsätta att höra till Svenska kyrkan.⁶⁵

I citatet ovan är det ärkebiskop K G Hammars som ger svar på frågan hur kyrkan kommer att möta det nya efter den planerade relationsändringen. Och frågan om vart Svenska kyrkan egentligen är på väg dominerar 1997 års allmänkyrkliga debatt och det råder en fortsatt oro för framtiden. ”Vi måste veta vart vi är på väg för att nå dit vi vill”⁶⁶, slår en talare fast i ett anförande om framtiden för Svenska kyrkan. Om Svenska kyrkan skall kunna fortsätta utvecklas efter en

⁶⁴ Svenska kyrkans centralstyrelsens skrivelse till kyrkomötet 1996:2: 2

⁶⁵ Kyrkomötet 1997, protokoll 27/8: 47

⁶⁶ Kyrkomötet 1997, protokoll 27/8, anförande av Elisabeth Engberg: 61

kommande relationsändring mellan kyrkan och staten, måste riktningen vara tämligen klar. Men alla har ett gemensamt ansvar för kyrkans nuläge och framtid.

En av debattörerna manar till lugn och menar att för egen del är han inte orolig för vad som komma skall då den nya lagstiftningen innehåller de punkter som existerande programförklaring för kyrkan redan har. Det fortsatta behovet av kyrkans tjänster ute i samhället kommer att stå fast även efter relationsändringen. Det är inom skolan och vården men även exempelvis polisen har efterfrågat kyrkans medverkan i diverse sammanhang.⁶⁷

Samhället behöver kyrkan, samhället behöver mer än någonsin, i det materiella tänkandets tidevarv och egoismens utbredning, myglets och den destruktiva maktens dominans, den kraft och förlösning som tron på Gud ger.⁶⁸

Här återkommer diskussionen om folkkyrkan. Inom folkkyrkan finns det plats för alla, oavsett om de är sökare eller tvivlar på sin tro.⁶⁹

5.3.2 Motion om religionsfrihetslagen

En motion som direkt berör religionsfrihetslagen är skriven av Birger Hassel (1997:1). Hassel beskriver att situationen idag ser annorlunda ut än den tid då lagstiftningen skapades. Bland annat har muslimer stött på motstånd när de önskat få lokaler för tillbedjan och frågan om halal samt kosherslakt som har bakgrund i sedvänja har bland annat väckt mycket diskussion. Med tanke på att den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna gäller i Sverige sedan den 1 januari 1995 även omfattar bruket av sedvänja, yrkar Hassel på i denna motion att kyrkomötet skall besluta att till riksdag och regering framföra behovet av en granskning av 1951 års lagstiftning.

Läronämnden yttrade sig över denna motion och skriver att det är viktigt med kontinuerlig översikt över religionsfriheten i aktuellt samhällsklimat. Nämnden hänvisar till ett av sina tidigare yttranden från år 1993, där de betonade religionsfrihetens två sidor. Den ena innebär att individen har rätten att slippa tvång och har möjligheten att välja. De religiösa gemenskapernas frihet att både leva och arbeta är den andra sidan av religionsfriheten. Det är samhället som ska garantera båda sidorna. Läronämnden menar vidare att det är viktigt med översyn av religionsfriheten i relation till den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna, då konventionen ger ett kompletterande perspektiv.⁷⁰

---

⁶⁷ Kyrkomötet 1997, protokoll 27/8, anförande av Eskil Jinnegård: 54

⁶⁸ Kyrkomötet 1997, protokoll 27/8, anförande av Bengt Olof Dike: 53

⁶⁹ Kyrkomötet 1997, protokoll 27/8, anförande av Eskil Jinnegård: 54

⁷⁰ Läronämndens yttrande 1997:1

Andra kyrkolagsutskottet föreslår i sitt betänkande (1997:2) att motionen avslås med motiveringen att en beredning redan pågår i ärendet gällande religionsfrihetslagstiftningen. Utskottet skriver bland annat i sitt betänkande att de vill att: ” (...) I enlighet med läronämndens yttrande understryka att den svenska lagstiftningen bör utformas så att varje kyrka och samfund kan få möjlighet att leva och arbeta utifrån sin identitet och självförståelse.”⁷¹ Utskottet menar då vidare på att denna möjlighet ges utifrån regeringsformen samt den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna.

Hassel yrkade sedermera bifall till utskottets hemställan med hänvisning till läronämndens yttrande i frågan.

5.3.3 Mänskliga rättigheter i 1997 års kyrkomöteshandlingar

Vid sökning i 1997 års kyrkomöteshandlingar på begreppet mänskliga rättigheter, kan vi bland annat hitta Styrelsens för Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet skrivelse till ombudsmötet (1997:502). Här står det bland annat skrivet om Svenska kyrkans mission och dess arbete för mänskliga rättigheter men även om Svenska kyrkans mission och Lutherhjälpens arbete för demokrati och mänskliga rättigheter i världen.

I Organisationsutskottets betänkande (1997:502) gällande ändring av instruktioner för Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet kan vi läsa att formuleringen mänskliga rättigheter skall läggas till i föreskrifterna för Svenska kyrkans mission.

Att mänskliga rättigheter också är frågan om människovärdet kan ses i exempelvis Läronämndens yttrande (1997:503) över en motion om totalförbud mot hantering av barnpornografi. Här hänvisas det till människans värde och barnens särskilda behov av skydd. En annan motion till ombudsmötet (1997:502) tar upp frågan om arbetslöshetens etik och behovet av en ny etik gällande människans värde.

5.4 1998 års kyrkomöte

Arbetet inför den kommande relationsförändringen har nu framskridit och det är främst diskussionerna kring organisatorisk struktur och uppbyggnad som fortsätter. För att inte förirra mig från syftet med uppsatsen fokuserar jag härmed på den allmänkyrkliga debatten detta år, där frågor med ett vidare perspektiv berörs än enbart de av praktisk art.

---

⁷¹ Andra kyrkolagsutskottets betänkande 1997:2:2

5.4.1 Allmänkyrklig debatt

I sitt inledningsanförande till kyrkomötet tar kyrkominister Marita Ulvskog bland annat upp hur kontakten mellan staten och kyrkan skall fortsätta efter relationsförändringen. Hon säger att man inte behöver ” (...) bygga Berlinmurar mellan sig bara för att man skaffar sig en fri relation.”⁷² Metaforer om broar och murar är förekommande i 1998 års kyrkomöte. När ärkebiskop KG Hammar i sitt inledande anförande talar om folkkyrkostudien, där valda delar publicerats i boken *Vägval.nu*, får brobygget karaktärisera det pågående skeende som kyrkan befinner sig i. Denna studie kan hjälpa till med att se vad som är viktigt. Men om brobygget skall fungera måste nya vägar trampas upp. Folkkyrkan är de många mötenas kyrka. Kyrkliga handlingar, kyrkobyggnader och ny samhällsdialog med gemensamma insatser är de många mötena där folket finns. Folkkyrkostudien kan sägas vara en slags pådrivare av ett förnyat samarbete.⁷³

Vad gäller murar drar biskop Bengt Wadensjö i den allmänkyrkliga debatten en parallell till de många murar som föll i Europa under slutet av 1900-talet. En stor fråga under 1900-talet var den om relationen mellan stat och kyrka men i denna fråga har det gått från polarisering till enighet. ”Begreppet ändrade relationer täcker en verklighet, där kyrkan enligt svensk lag skall vara evangelisk-luthersk, episkopal, demokratiskt uppbyggd och rikstäckande.”⁷⁴

Framtidens kyrka måste ses ur ett demokratiskt perspektiv, anser en talare och lyfter fram frågan om demokrati. Svenska kyrkan kommer ha karaktären av en folkrörelse även när den blir ett nytt rättsobjekt som trossamfund. Det är därmed viktigt med ett demokratiskt arbetssätt.⁷⁵ Demokrati och öppenhet är teman som tas upp i samband med frågan om styrningen av Svenska kyrkan som organisation. En talare säger i ett anförande att antingen kan organisationen vara toppstyrd med tjänstemannabas eller så kan det råda en öppen, demokratisk folkkyrkokultur med ett starkt ledningsansvar. Det är ett slags vägskalet som organisationen står inför.⁷⁶

Även lekfolkets engagemang är viktigt i denna fråga. Öppenhet och delaktighet skall råda inom folkkyrkan. ”Har ni märkt hur det spirar i den svenskkyrkliga myllan?”⁷⁷ inleder en deltagare sitt anförande som handlar om att ta tillvara på det engagemang som finns ute i församlingarna med. Samtidigt som Svenska kyrkans framtida organisation utvecklas och formas, sker det en annan händelseutveckling. Frågan är då om denna är något som kommer att tillvaratas och ges utrymme i framtiden.

---

⁷² Kyrkomötet 1998, protokoll 18/8: 14

⁷³ Kyrkomötet 1998, protokoll 18/8: 15-16

⁷⁴ Kyrkomötet 1998, protokoll 26/8: 79

⁷⁵ Kyrkomötet 1998, protokoll 26/8, anförande av Levi Bergström: 74

⁷⁶ Kyrkomötet 1998, protokoll 26/8, anförande av Bengt Olof Dike: 70

⁷⁷ Kyrkomötet 1998, protokoll 26/8, anförande av Elisabeth Engberg: 98

5.4.2 Mänskliga rättigheter i 1998 års kyrkomöteshandlingar

Även i 1998 års kyrkomöteshandlingar kopplas mänskliga rättigheter till frågan om diakoni och utlandsarbete. I exempelvis Styrelsens för Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet skrivelse till ombudsmötet (1998:501) gällande förslaget till mål och rambudget, kopplas frågan om mänskliga rättigheter ihop med demokratiutveckling. I bilaga 5 ger Nämnden för Svenska kyrkans mission sin verksamhetsberättelse för år 1997 och här beskrivs bland annat Svenska kyrkans missions arbete för de mänskliga rättigheterna som både brett och varierat.

I debatten om begravningsverksamheten får religionsfriheten en stor roll.⁷⁸ Frågan om begravningsverksamheten i ett mångkulturellt samhälle där också medborgare valt att ställa sig utanför blir en fråga om mänskliga rättigheter då även de bör ha inflytande över begravningsverksamheten.

5.5 1999 års kyrkomöte

Den kommande relationsförändringen mellan staten och Svenska kyrkan står nu för dörren. Ett visst arbete kvarstår dock gällande bland annat kyrkoordningen som står i fokus under 1999 års kyrkomöte.

Detta kyrkomöte domineras av frågor av praktisk och organisatorisk art samt att ingen allmänkyrklig debatt ägde rum, vilket gör att det material jag kan arbeta vidare med är tämligen obefintligt. Jag kan således inte lägga upp detta delkapitel som de föregående.

Kyrkomötets ordförande säger i sitt öppningsanförande vid 1999 års kyrkomöte att med riksdagens beslut den 18 november 1998, så har statsmakten agerat färdigt i denna fråga. Från och med kommande årsskifte kommer Svenska kyrkan att bli ett självständigt trossamfund som beslutar om sina egna ärenden. Den reformprocess som har ägt rum har också varit en naturlig följd utav samhällsutvecklingen. Avslutningsvis säger ordföranden att ”Den organisatoriska dräkten blir väsentligt annorlunda. Men kyrkans uppgift i folket är och förblir densamma.”⁷⁹

Kulturminister Marita Ulvskog säger i sitt hälsningsanförande att staten och kyrkan fortsättningsvis kommer att ha kontakt. Detta är exempelvis extra viktigt i de frågor som handlar om samhällets normer, etik och moral inom politiken med mera. Det finns ett behov av en nära dialog.⁸⁰

---

⁷⁸ Kyrkomötet 1998, protokoll 28/8: 184-187

⁷⁹ Kyrkomötet 1999, protokoll 27/5: 2

⁸⁰ Kyrkomötet 1999, protokoll 27/5: 16

I övrigt behandlar kyrkomötet detta år förutom kyrkoordningen även allt från frågor om Svenska kyrkans grafiska profil, krisen i Kristusfrågan (Ecce Homoutställningen) till frågan om Kyrkornas världsråds generalförsamling. Men det finns ingen diskussion om folkkyrkan eller kyrkan och folket som har funnits under tidigare kyrkomöten.

5.1.1 Mänskliga rättigheter i 1999 års kyrkomöteshandlingar

I Svenska kyrkans centralstyrelsens skrivelse till kyrkomötet (1999:6) om Kyrkornas världsråds generalförsamling 1998, nämns det bland annat att centralt för Kyrkornas Världsråd är arbetet för fred och rättvisa. Här är mänskliga rättigheter ett stort och viktigt ämnesområde.

6. Slutsats och diskussion

I denna uppsats har jag undersökt Svenska kyrkans syn på religionsfriheten i samband med den förnyade debatten om kyrka-stat vid kyrkomötet åren 1995-1999. Fick då frågan om religionsfrihet en framträdande roll vid den förnyade kyrka-statdebatten i kyrkomötet åren 1995-1999? Eller formuleras religionsfrihet i Svenska kyrkans kyrkomöte under åren 1995-1999 som en mänsklig rättighet?

Det som dominerat denna debatt som jag studerat är tanken om folkkyrkan. Många är de ledamöter som oroat sig för att Svenska kyrkan inte längre skall ha möjligheten att vara öppen och tillgänglig för alla. Ett starkt orosmoln har varit ekonomin och andra organisatoriska frågor. Att frågan om folkkyrkan är väldigt viktig märks på hur just detta ämne tas upp under dessa kyrkomöten. Den präglar en stor del av de allmänkyrkliga debatterna och i alla fall en motion har skrivits i ämnet.

Tanken om religionsfriheten nämns explicit vid 1995 års kyrkomötes förhandlingar. Då handlar det främst om att staten bör vara neutral i religiösa frågor och att alla trossamfund skall ha samma status sett från statsmaktens synvinkel. Men det talas inte om individens religionsfrihet på samma sätt. Religionsfrihet formuleras ej heller som en mänsklig rättighet.

Religionsfriheten är inte enbart den negativa religionsfriheten, det vill säga frihet från religion utan även rätten till sin religion. I folkkyrkobegreppet torde båda delar få plats. Evangeliet är ett erbjudande öppet för alla människor och därmed har samtliga sin frihet till att tacka ja eller nej.

Fokus ligger på hur kyrkan skall kunna fortsätta vara den tillgängliga kyrka som förr, men det finns oro för medlemsras. En av Svenska kyrkans uppgifter i det moderna samhället är att förhålla sig till ökad mångfald och pluralism vilket innebär fler ställningstaganden för kyrkan. I diskussionen om begravningsverksamheten blir detta extra tydligt. Här möts flera intressen, dels Svenska kyrkans egna intressen, deras medlemmars samt de som valt att stå utanför kyrkan och detta blir då ytterst en fråga om religionsfrihet.

Svenska kyrkan betonar både mänskliga rättigheter och folkkyrkan men gör det inte i samma debatt. Som det tredje kapitlet under varje avsnitt i resultatredovisningen visar kan vi se att Svenska kyrkan inte struntar i ämnet mänskliga rättigheter. Tvärtom får det stort utrymme men kopplas främst till ärenden och problem som återfinns på andra delar på vår jord. Exempelvis är mänskliga rättigheter något som ofta tas upp som en av Svenska kyrkans missions huvuduppgifter.

Frågan om mänskliga rättigheter är viktigt för Svenska kyrkan men i samband med relationsförändringen mellan kyrkan och staten hamnade religionsfrihetsfrågan i skymundan och folkkyrkan fick förtur. Kanske för att denna fråga ansågs vara viktigast. Jag får uppfattningen att

det här handlar om en prioriteringsfråga. Tanken om religionsfrihet är viktig men för att relationsförändringen skall gå igenom behövdes en enad front. Det kan också vara svårt att förstå den oro folk kände inför kyrkan i förändring och vad som skulle komma att ske. Det hade varit en debatt som varat i många år. Då kan folkkyrkan bli någonting att samlas kring. Nästan som en slags retorisk klädnad som debatten draperades i. Oron för folkkyrkan kopplas dessutom då till praktiska ting såsom ekonomi och organisation. Utan pengar blir det svårt med en kyrka öppen för alla. Folkkyrkobegreppet är dessutom så intimt förankrad med tanken om Svenska kyrkan och det finns dessutom en religiöst motiverad grund till begreppet.

Om detta är till Svenska kyrkans för eller nackdel har jag inte täckning för att uttala mig om. Men klart är att kyrkan här hade kunnat sätta agendan för många frågor gällande de mänskliga rättigheterna. Framförallt hade chansen funnits att visa på att frågan om mänskliga rättigheter också hör hemma på hemmaplan, i synnerhet gällande frågan om religionsfrihet. Om kyrkan hade tagit chansen att formulera frågan om religionsfrihet som en mänsklig rättighet hade detta kanhända varit en bra början.

6.1 Egen reflektion

Att arbeta med kyrkomötesprotokoll är som att träda in i sammanträdesrummet som åhörare fast med skillnaden att om det är någonting som är oklart så kan bara papperet vändas tillbaka. Slutligen känns namnen igen och vilka som är respektives hjärtefrågor blir tydligt. Fördelen med att ha arbetat med protokollen är att en klar bild av vad som sades i samband med relationsförändringen kan ses.

Ifråga om tolkning av resultaten är det som alltid en fråga om vilket val som görs. Jag har valt att förklara detta fenomen med hjälp av teoretiska utgångspunkter om folkkyrkobegreppet. Om jag hade valt andra teoretiska utgångspunkter hade jag kanske kunnat förklara fenomenet på ett annat sätt. Sekulariseringsteorin är intressant men jag gjorde valet att inte ta mina teoretiska utgångspunkter ifrån detta då jag kände att det skulle bli svårt att förklara det jag observerat med hjälp av detta. Med folkkyrkobegreppet blev det någonting helt annat. Plötsligt kunde jag se något som för kyrkan som var oerhört viktigt, så till den grad att religionsfriheten i princip hamnade i skymundan.

Hade andra års kyrkomöteshandlingar valts som analysmaterial hade jag förmodligen kunnat se andra tendenser. Nu gjorde jag dock detta urval då jag tyckte att år 1995 var en bra startpunkt då riksdagens skrivelse satte fart på kyrka-statfrågan igen. Dock hade jag möjligtvis kunnat utöka med år 2000 kyrkomöteshandlingar. Förslagen till fortsatt forskning från min sida gällande detta ämne är exempelvis att undersöka hur Svenska kyrkan har agerat i vissa frågor gällande de

mänskliga rättigheterna. Vilken sorts aktör vill Svenska kyrkan vara när det kommer till frågan om mänskliga rättigheterna? Har mänskliga rättigheter gällande andra frågor fått förpassas ut i väntrummet då någon annan fråga måste drivas igenom och då appelleras till, är en annan intressant frågeställning. Det är bland annat det som är uppgiften för en människorättsvetare; att vara medveten om att frågan om de mänskliga rättigheterna genomsyrar både politik, ekonomi och religion och inte kan singlas ut till förmån för någon annan fråga.

Litteraturförteckning

Ahrén, Per-Olov; Ekström, Sören. *Kyrka i ett pluralistiskt samhälle*. Verbum: Stockholm, 1996

Aurelius, Carl Axel. *Under ett enda valv. Folkkyrka i den moderna staden*. Svenska kyrkans församlingsnämnd: Uppsala 1998. Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 1997:8

Bexell, Oloph. *Sveriges kyrkohistoria. Nr 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Verbum: Stockholm 2003

Brohed, Ingmar. *Sveriges kyrkohistoria. Nr 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Verbum: Stockholm 2005

Bäckström, Anders; Edgardh Beckman, Ninna; Pettersson, Per. *Religiös förändring i norra Europa: en studie av Sverige: "från statskyrka till fri folkkyrka": slutrapport*. Diakonivetenskapliga institutet: Uppsala 2004

Dixon, Martin. *Textbook on International Law*. Oxford University Press: Oxford 2007

Ekström, Sören. *Makten över kyrkan. Om Svenska kyrkan, folket och staten*. Verbum: Stockholm 2003

Esaiasson, Peter m.fl. *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Elanders Gotab: Stockholm 2004

Gunner, Göran. "Religions- och samvetsfrihet" i Gunner, Göran & Namli, Elena, *Allas värde och lika rätt. Perspektiv på mänskliga rättigheter*. Studentlitteratur: Lund 2005

Hammar, H B. "Svenska kyrkans egenart i sin relation till svenska folket" i Straarup, Jørgen (red). *Religionsfrihet och folkkyrka: jurister, samhällsvetare och teologer om ändrade relationer mellan stat och kyrka*. Svenska kyrkans forskningsråd: Uppsala 1992. Serie: Tro & tanke, 1101-7937 ; 1992:3. Serie: Religion och samhälle (Stockholm. 1986), 0283-0663

Jarlert, Anders. *Sveriges kyrkohistoria. Nr 6. Romantikens och liberalismens tid*. Verbum: Stockholm 2001

Persenius, Ragnar. "Religionsfrihet med bevarad identitet för Svenska kyrkan" i Edqvist, Gunnar (red), *Svenska kyrkan i förnyad gestalt. 1995 års beslut om kyrka och stat*. Verbum: Stockholm 1996

Thidevall, Sven. *Kampen om folkkyrkan. Ett folkkyrkligt reformprogramms öden 1928-1932*. Verbum: Stockholm 2000

Upmark, Marianne i *Vägval nu!* Svenska kyrkans församlingsnämnd: Uppsala 1998. Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 1998